

ВИХОВНА РОБОТА

**Ірина Белецька,
Ярослава Юрків**

ДОЗВІЛЛЯ ЯК ФАКТОР ВИХОВАННЯ ТА РОЗВИТКУ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

У сучасній вітчизняній науці здійснено ряд досліджень, які розглядають вплив різноманітних факторів на процес соціалізації особистості. Серед робіт, які висвітлюють ці питання, перш за все необхідно відзначити дослідження О. Козлової, А. Мудрика, І. Кузнецової, А. Ковальнової, В. Лукова. У роботах зазначених авторів формулюються наступні висновки.

Сучасна соціалізація у безвиході, так як являє собою найвищу з можливих форму розвитку процесу соціалізації по заданій траєкторії. У рамках колись заданих «правил» і координат розвитку соціалізація як елемент соціокультурного процесу, постійно включений, відтворений і відтворює його процес не в змозі подолати патовість власного становища, вимушена «пробуксовувати» повторами одних і тих же ходів.

Нові соціальні реалії вимагають нових підходів до вирішення проблеми залучення особистості до культури, особливо ця проблема стає актуальною «в період громадських ломок», коли «значно підвищуються відмінності відповідних рекомендацій про особистості, про життєві цінності у дорослих і підростаючих поколінь, що вкрай ускладнює всі процеси, пов'язані з їх вступом у життя».

Сучасна дійсність акцентує проблеми соціалізації молоді, сприяючи їх суперечливим процесам реформування всіх суспільних відносин, в яких сам феномен соціалізації набуває свої особливості і складності. Сучасна ситуація формує альтернативний по відношенню до традиційних норм тип особистості.

У молодіжному середовищі існують дві протилежні тенденції соціалізації: одна (поки переважна) несе в собі всі позитивні життєві орієнтації (прагнення продуктивно працювати, інтерес до знань, цінність безкорисливої дружби), інша (в даний час актуалізується) – пов'язана із споживанням та розвагами. На наш погляд, друга позначена тенденція багато в чому обумовлена тими ціннісними орієнтаціями, стереотипами поведінки, які формуються в умовах зростаючої ролі негативних проявів дозвіллевої сфери життєдіяльності молоді.

У такій ситуації стає можливим говорити про зростання ролі дозвілля для молоді і, як наслідок, збільшення впливу його складових у процесі соціалізації молодого покоління.

Розгляд суперечностей, що виявляються у процесі соціалізації

молоді, дає можливість проаналізувати загальну ситуацію, умови, в яких відбувається формування особистості молодої людини, а також фактори, що посилюють в сформованій ситуації свій вплив.

Традиційно головну роль в соціалізації особистості грав інститут сім'ї. Однак він зазнає істотних змін. Дослідники говорять про трансформації або навіть про кризу цього соціального інституту, що дає підстави зробити висновки про зміни міжпоколінної трансляції соціальних норм, ціннісних орієнтацій, способів і форм соціальної поведінки.

Багато в чому це пояснюється тим, що в ситуації соціальної трансформації досвід батьків уже недостатній для забезпечення адаптаційних процесів у нових умовах, а їх консерватизм часом ускладнює процес самовизначення молодих людей. Особливість ситуації полягає, таким чином, у руйнуванні попередніх зразків поведінки і системи його соціального регулювання. Молоді люди поставлені в умови, що вимагають від них самих самостійного вибору моделі поведінки, що є одним з факторів, які посилюють відмінності між поколіннями. Про це свідчить, наприклад, дані досліджень молоді В. Лісовського. Автор зазначає, що в ході одного з соціологічних досліджень 68 % молодих респондентів і 72 % їх батьків сказали, що не розуміють один одного, а на питання: «Чи не хотіли б Ви в загальних рисах повторити життя своїх батьків?» 68 % респондентів дали негативну відповідь.

Дослідники роблять висновок про те, що молоді люди все частіше перестають відчувати авторитет своїх менш адаптованих до нових умов батьків, які не можуть передавати своїм дітям адекватний образ нової соціальної реальності, який вони самі змушені формувати і коректувати. У такій ситуації стрімких змін, які послаблюють значення сім'ї, і стає можливим говорити про кризу інституту сім'ї та сімейного виховання.

Також необхідно зазначити про ослаблення позиції іншого важливого інституту соціалізації молодого покоління – освіти, функції якої визначаються загальнолюдськими потребами в соціальному відтворенні й передачі накопичених людьми знань і навичок від покоління до покоління.

Роль всієї системи освіти в соціалізації визначається єдністю взаємопов'язаних структурних елементів цієї системи – навчання і виховання. Однак, як зазначають дослідники криза – інституту освіти визначає складності в реалізації цієї задачі.

В даний час минулі виховні структури в системі професійної освіти молоді зруйновані, що стало реакцією на ідеологізованість колишньої системи виховання. Разом з тим, професійні навчальні заклади все таки намагаються реалізовувати функцію виховання молодого покоління. У деяких вузах заново створюються виховні структури, причому на адміністративно-громадській основі. Наприклад, у вузах введено посади проректорів з виховної роботи, намічені плани виховної діяльності з участю викладацького складу. Питання в іншому: наскільки в сучасних

умовах заходи, що проводяться, використані при цьому методи роботи є ефективними, здатними насправді надавати виховний вплив на молоде покоління.

Сьогодні вже цілком очевидно, що система освіти як інститут соціалізації багато в чому втратила свої позиції і вплив на формування особистості. Ця ситуація в повній мірі усвідомлюється і самими педагогами, працівниками освіти.

Вже зараз очевидно одне: система освіти та сім'я як інститути соціалізації не цілком відповідають вимогам спадкоємності таких цінностей, шляхів досягнення важливих цілей, які змогли б забезпечити реалізацію потреб сучасної молоді.

У даний час починає акцентуватися діяльність молодіжних організацій. Вони є, насамперед, механізмом реалізації молодіжних ініціатив, вираження думки, соціалізації, навчання і проведення дозвілля. Найбільш значущі серед них ті організації, які ставлять своєю метою вирішення соціальних завдань – численні парламентські молодіжні організації, молодіжні організації політичних партій.

На жаль, в даний час молодіжні організації не надають скільки-небудь помітного впливу на виховання молодого покоління. Адже вони можуть виступати дієвим інститутом виховання та проведення в життя молодіжної політики за умови їх часткового фінансування з боку держави, а також при відповідній координації їх діяльності. При цьому виховна робота має проводитися з урахуванням інтересів і схильностей тих груп молоді, які входять у відповідні організації.

Причини низької ефективності діяльності молодіжних організацій багато в чому пояснюються низьким рівнем їх популярності серед молоді. Це підтверджують результати досліджень, які свідчать про те, що молоде покоління не розглядає їх як ефективний механізм вирішення існуючих проблем.

У якості причин фактичної недієздатності молодіжних організацій І. Півень виділяє наступні:

По-перше, різноманіття форм діяльності молодіжних організацій (участь в демонстраціях і мітингах; організація засідань, фестивалів, свят та інших форм колективних заходів; розповсюдження рекламної продукції, проведення опитувань; формування навчальних центрів та ін.) відповідає в середньому одній п'ятій частині заявлених цілей.

По-друге, показник успішності та ефективності діяльності молодіжних організацій багато в чому знижують недостатню організацію заходів, брак умінь і коштів.

По-третє, необов'язковість членства, відсутність конкретних вигод та результатів діяльності, невизначеність цілей, неясність завдань, відсутність механізму стягнення відповідальності, вільний вхід і вихід з організації знижують мотивацію конкретного члена організації і роблять

творчі підходи та ініціативу непотрібними.

Отже, на даний момент молодіжні організації, з одного боку, не підвищують потенціал молоді, з іншого – не мають у своєму арсеналі засобів і методів, за допомогою яких вони могли б зацікавити широкі верстви молоді, щоб за допомогою залучення у свою діяльність в просторі вільного часу і дозвілля реалізувати соціалізуючі функції.

На підставі описаної ситуації можна зробити висновок про те, що сьогодні багато в чому втратили свої позиції традиційні інститути соціалізації молоді: сім'я, школа, громадські організації. І причина цього, неабиякою мірою, – у виникненні і масовому розповсюдженні нових форм обміну інформацією – електронних засобів масової інформації та комунікації (телебачення, Інтернету, відео тощо).

З цієї причини в соціалізації молоді велике значення набуває так звана масова культура. У зв'язку з цим деякі дослідники висловлюються досить різко про поширення масової культури «як про загрозу для духовного світу молоді, оскільки втрата культурних коренів порушує саму трансляцію культури», про те, що «соціально-інформаційний простір часто наповнюється пропагандою утилітарних цінностей і примітивних ідей».

Однією з необхідних умов виховання молоді є наявність ідеальної моделі-образу для наслідування, створеної засобами духовної культури. Це стосується, насамперед, пропаганди високих цінностей людського існування.

У даний час найбільш дієвим засобом у пропаганді такої моделі-образу є засоби масової інформації, які відіграють значну роль як фактора виховання молодого покоління. Телевізійний образ володіє яскраво вираженим емоційно-психологічним впливом на всі сфери створення молоді, в тому числі й на її ціннісні орієнтації.

Можна стверджувати, що в даний час засоби масової інформації більшою мірою, ніж сім'я і система освіти, впливають на формування ціннісних орієнтацій молоді. Дані опитувань показують, що її розважальна самореалізація здійснюється поза установ культури і обумовлена впливом лише одного чинника – телебачення – цього найбільш впливового інституційного джерела не тільки естетичного, але і в цілому соціалізуючого впливу.

Поряд із засобами масової комунікації, функції соціалізації молоді в середовищі дозвілля здійснюються і через спілкування в групі однолітків, і за допомогою діяльності установ культури (ДК, театри та ін.), і діяльністю інших організацій (дискотеки, клуби та ін.), тобто через ті заняття, які в сучасних умовах, хоча і диспропорційно, але все ж займають простір дозвілля сучасної молоді. Розглянемо роль і характер впливу на молодь деяких з них.

У просторі дозвілля відбувається неформальне спілкування юнаків і дівчат, що займає помітний час у життєдіяльності молоді (наприклад,

згідно з дослідженнями, в рамках дозвілля відбувається стихійно-групове спілкування 80–85 % всіх підлітків й юнаків). Інтенсивне спілкування – характерний елемент саме молодіжного способу життя. Тобто можна говорити про те, що в молодіжному віці спілкування з однолітками самокоштовне, оскільки, як зазначає А. Жарков, група однолітків являє собою цілий світ, суспільство в мініатюрі, де підлітки мають можливість самореалізуватися, «програють» свої майбутні соціальні ролі, адаптуються до суспільства.

Особливу увагу ролі суспільства однолітків як фактор соціалізації молоді приділяє І. Кон в роботі «Психологія старшокласника». Як зазначає автор, зростання впливу однолітків з віком виявляється, перш за все, в тому, що збільшується кількість часу, проведеного старшокласником серед однолітків, порівняно з часом, проведеним з батьками. Норми і критерії, прийняті в колі однолітків, стають в деяких відносинах психологічно більш вираженими, ніж ті, які існують у старших. Нарешті, зростає потреба у визнанні і схваленні з боку однолітків.

Дослідники для характеристики впливу однолітків навіть використовують термін «тиск». Така характеристика властива самій атмосфері групи. «Тиск» проникає у всі сфери підліткового життя, стилю одягу, мову, музику, розваги.

У цілому, значимість суспільства однолітків обумовлюється функціями, які вона виконує: присвоює первинний статус; допомагає освоювати навички соціальної поведінки; допомагає легше пережити ослаблення зв'язків з рідною домівкою; передає специфічні для підліткового віку ціннісні подання; задовольняє потребу у взаєморозумінні; згуртовує для протистояння виховної активності дорослих.

Беручи до уваги той факт, що спілкування з однолітками займає в структурі дозвіллевого часу молоді значний обсяг, можна зробити висновок про важливість ролі групи однолітків в соціалізації підростаючого покоління.

Незважаючи на визнання вченими того, що тяга до самовираження за допомогою внутрішньогрупового спілкування на основі спільності цілей, ідей, цінностей була властива підліткам, молоді у всі часи, а група однолітків сприймається як важливою соціальною силою, що робить вплив на формування особистості, необхідно розглянути її роль у сучасних умовах, що характеризується ослабленням функцій соціалізації низки соціальних інститутів, про що ми говорили вище.

Справа в тому, що в сучасній ситуації, яка характеризується неорганізованістю дозвілля певної частини молоді і впливом найближчого оточення, групи однолітків посилюються процеси стихійної соціалізації. В умовах, коли спілкування в компанії стає чи не єдиним доступним засобом проведення часу і відсутні можливості хоч якось організувати своє

дозвілля, складаються умови для розповсюдження під впливом найближчого оточення антикультурних видів діяльності.

Зростання ж питомої ваги і впливу суспільства однолітків як раз і відбувається по мірі того, як збільшується час, проведений поза сім'єю і школою, що, власне, і є однією з причин зменшення їх ролі в реалізації виховних функцій.

Крім громадських організацій в просторі дозвілля суттєвий вплив на формування особистості молодшої людини може надавати і спорт. Не можна не погодитися з висновками цілого ряду досліджень, які говорять про його роль не тільки у фізичному, але й духовному вдосконаленні особистості людини, і молодшої – особливо.

Виховні функції фізичної культури і спорту проявляються не прямо, а опосередковано, через вплив на духовний і чуттєвий світ особистості. Особливе значення в соціалізації підростаючого покоління мають спортивні колективи. Процес формування особистості спортсмена здійснюється через сприйняття, трансформацію, засвоєння його норм.

Однак несприятлива соціально-економічна ситуація в нашій країні відсунула завдання розвитку масового спорту з пріоритетних позицій, що зумовило спад стану фізичного виховання молоді і позначається на погіршенні її здоров'я.

Треба відзначити, що саме фізичне виховання може сприяти не тільки профілактиці, але і подоланню негативних проявів у молодіжному середовищі.

Звичайно, цей процес повинен відбуватися не стихійно, а в результаті цілеспрямованого педагогічного впливу, здатного забезпечити реалізацію на практиці основного принципу формування людини, заснованого на єдності фізичного, інтелектуального та морального виховання, від чого залежить ефективність роботи з молоддю в цій області. Таким чином, спорт, фізичну культуру можна розглядати як ще одну складову більш соціалізованого дозвілльєвого простору молоді.

Навчання і особливо виховання не вичерпуються навчальним процесом. Виховання молоді за межами школи, коледжу, вузу триває в побуті, у вільний від навчання час, що надає чималий вплив на її психіку, свідомість, поведінку. Різноманітні канали взаємодії молодих людей з макро- і мікросередовищем, із засобами масової інформації, з культурою та мистецтвом, друзями мають велике виховне значення.

Безумовно, дозвілля постає в контексті реалізації інтересів особистості, пов'язаних з реакцією, саморозвитком, самореалізацією, спілкуванням, задоволенням, оздоровленням і т.п., передбачає вільний вибір особистістю дозвілльєвих занять. Разом з тим в просторі дозвілля закладена можливість не тільки виховання, але і освіти молодого покоління.

Кажучи про освітні ініціативи у структурі вільного часу і дозвілля

молоді, необхідно знову звернутися до тенденцій, які спостерігаються у сфері освіти. Насамперед, дослідники відносять до них масовість і неінституційність, які представляють єдину, але разом з тим внутрішньо суперечливу лінію розвитку сучасної освіти, її нерозривний зв'язок зі сферою вільного часу і дозвіллям.

Іншими словами, сфера освіти і сфера дозвілля мають тенденцію до зближення: освіта перестає бути прерогативою навчальних закладів. А. Ефендієв доводить, що різні форми навчання здійснюють і установи культури, і засоби масової комунікації. Крім того, в даний час вже не можна заперечувати вплив на людину різнобічного спілкування, кола друзів. А саме ці форми діяльності, як ми змогли переконатися, і становлять по своїй суті основний зміст дозвілля молоді.

Таким чином, сучасні реалії молодіжного дозвілльового простору відображають все різноманіття його освіти – освітнього потенціалу, оскільки залежно від вибраних видів занять, діяльності, відбувається і розвиток особистісних якостей людини, задовольняються його духовні, фізичні та інші соціально значущі потреби.

Дозвілля як фактор виховання та розвитку молоді є сферою самореалізації молодої людини, що позначається на його соціальному самопочутті і на тому, які здібності вдалося розвинути молоді і якими оволодіти навичками. Таким чином, раціонально організована структура дозвілля молоді, стане запорукою для її всебічного і гармонійного розвитку.

Кажучи про дозвілля як фактор виховання та розвитку молоді, було б помилковим розглядати виключно негативні прояви з тих, які виявляють себе в цьому процесі.

На наш погляд, основний зміст «плюсів» і «мінусів» дозвілльової соціалізації молоді в сучасних умовах можна сформулювати в двох нижченаведених положеннях:

1. Дозвілльова сфера, як більш «гнучка» сфера життєдіяльності молоді, не обмежується жорсткими рамками відносно поведінки, видів зайнятості, найбільшою мірою здатна швидко реагувати на потреби і відповідати що виникають бажанням підростаючих поколінь.

2. Дозвілльовий простір життя молоді, деідеологізований, комерціалізований, меншою мірою, ніж інші сфери, піддається регулюванню, що відповідає потребам суспільства, зацікавленого у всебічно розвиненій особистості молодої людини.

На наш погляд, вивчення дозвілля як фактора соціалізації є досить продуктивним для аналізу нової ролі і значущості цієї сфери життєдіяльності для молоді на сучасному етапі розвитку суспільства. Ми, таким чином, змогли показати, яку функцію виконує дозвілля у становленні і розвитку особистості молодої людини.

Таким чином, в умовах трансформації соціальних інститутів сім'ї і

освіти складається ситуація, при якій функції соціалізації молоді виділяються в тій сфері її життєдіяльності, яка має найбільший вплив на формування особистості молодшої людини. Така сфера в даний час є дозвілля. Саме зміна самого характеру соціалізації, активізація соціалізуючих складових дозвіллевого простору на тлі кризових явищ в традиційних соціальних інститутах дозволяють розглядати дозвілля як чинник і сфери соціалізації молоді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аксютин Н. Ф. Культурно-досуговая деятельность / Н. Ф. Аксютин. – Казань : Пресса, 1995. – 326 с.
2. Виховання життєвих перспектив старшокласників засобами соціокультурної діяльності у вільний від навчання час : метод. посібник для вихователів, соц. працівників та вчителів старших класів, студ. пед. навч. закл. / укл. О. Л. Чуланова. – Кіровоград, 2000. – 261 с.
3. Вишняк А. И. Культура молодежного досуга / А. И. Вишняк, В. И. Тарасенко. – К. : Педагогіка, 1988. – 165 с.
4. Воловик А. Ф. Педагогика досуга : учебник / А. Ф. Воловик, В. А. Воловик. – М. : Академия, 1998. – 329 с.
5. Грач И. С. Педагогика молодежного досуга / И. С. Грач // Образование. – 2003. – № 2. – С. 15–19.
6. Жарков А. Д. Культурно-досуговая деятельность : учебник / А. Д. Жарков, Е. М. Чижиков. – М. : ИНФРА-М, 1998. – 378 с.